

DR. PAULIUS SUBAČIUS

Vilniaus universitetas

LITERATŪROLOGAS JUOZAS BRAZAITIS: „PAMIRŠTOJI“ A. BARANAUSKO INTERPRETACIJA

Straipsnyje siekiama atskleisti Juozo Brazaičio – literatūrologo interesų gylį, novatoriškumą ir neordinarų mastymą. Remiamasi Antano Baranausko brazaitiška interpretacija (straipsniais „Atspara prieš naujybes: Baranausko prieštaravimo galia“, „Ideologinių grupių santykiai „Aušros“ ir „Varpo“ gadynėje“, „Vysk. A. Baranausko religinės giesmės“). Argumentuojama, kad Brazaičio požiūris konceptualiai skiriasi nuo kitų apie poetą vyskupą rašiusių mokslininkų darbų ir iki šiol nėra pakankamai skiriama dėmesio lietuvių literatūros istorijoje. Prieštaravimas, nesukalbamas, asmeninis ir idėjinis Baranausko užsispyrimas, kurį visi biografai laikė poeto yda, Brazaičio psichokultūrinėje vizijoje iškyla kaip pranašumas ar bent nepamainoma vidinė spyruoklė. Brazaitis ypač akcentavo spontanišką Baranausko poetinio talento, kaip ir kitų jo turėtų talentų prigimtį. Rūpestis, kad Lietuva nebūtų įtraukta į rusų kultūros įtaką, Brazaičio teigimu, Baranauskui buvo toks svarbus, jog prieš jį nublanko Apšvietos, pažangos ir kiti modernizaciniai imperatyvai. Brazaitis subtiliai niuansavo asmeninį bei visuomeninį poeto vyskupo dramatiškumą. Literatūrologo darbai novatoriški ir estetiškai plotmėje – jis gebėjo pasigėrėti ne vien „Anykščių šilelio“ vaizdumu, bet ir rūsčiu Baranausko poezijos gaivališkumu.

Kova dėl Lietuvos nepriklausomybės bei lietuvių visuomeninio sąmoningumo buvo pilietinis Juozo Brazaičio pašaukimas. Jo profesiniai interesai, studijos ir moksliniai darbai, o drauge erdvė, kurioje klostėsi tautos, tautinės istorijos ir kultūros sampratos, asmens ir visuomenės vaizdiniai, labai glaudžiai susijusi su literatūrologija¹. Brazaičio literatūros tyrinėjimai buvo vaisingi ir įvairiopi, vien jiems išvardyti prireiktų ilgosios analitinės bibliografijos studijos².

¹ Turiningiausia konspektyvią apžvalgą žr. E. Banys, Juozo Ambrzevičiaus-Brazaičio gyvenimo kelias, *Naujasis Židinys-Aidai*, 1993, Nr. 12, p. 60–66.

² Lietuvių literatūros ir tautosakos institute 2003 m. gruodžio 4 d. įvykusioje konferencijoje „Juozas Brazaitis-Ambrzevičius – literatūrologas“ perskaityti 10 pranešimų aprėpė tik mažesniąją fundamentalaus jo įnašo į moderniąją lietuvių filologiją dalį.

Šiame straipsnyje trumpai apibūdinę Brazaičio literatūrinių interesų turį bei mastą, pamėginsime jo akademinį novatoriškumą ir neordinarų mąstymą pasiremdami vieno rašytojo, Antano Baranausko, brazaitiška interpretacija. Per dešimt filologijai vaisingiausių metų, nuo 1930-ųjų iki pirmosios sovietų okupacijos, Vytauto Didžiojo ir Bonos universitetų ugdytinis atskleidė kaip universalus, humanitarinį išmanymą sintetinantį tyrinėtojas. Juozas Girnius jį vertai pavadino vienu „pagrindinių mūsų literatūros mokslo pradininkų“³.

Brazaičio darbų sąrašė – ir lietuvių literatūra, nepralenkta studija apie Vaižgantą, ir iki pat šiol geriausias lietuvių kalba parašytas „Visuotinės literatūros“ vadovėlis. Greta literatūros istorijos – literatūros teorija, poetika. Jo interesai siekė senąją literatūrą, XIX amžių, o drauge aprėpė tuomet jaunosios kartos rašytojų – Juozo Grušo, Jurgio Jankaus, Kazio Bradūno – knygas. Nesusikirtę literatūrinių naujienų recenzavimas ir tarsi priešingame akademinės veiklos poliujė esantis tekstologinis darbas rengiant 1940-ųjų Donelaičio „Metų“ leidimą – pirmąjį po Liudviko Rėzos žvilgsnį į poeto rankraščius. Brazaitis buvo lygiai grožinės literatūros, lygiai tautosakos, lygiai prozos, lygiai poezijos specialistas. Pagaliau jo tyrimuose pernelyg nenusveria dėmesys rašytojo asmeniui, kultūriniam visuomeniniam kontekstui ar literatūrinėms formoms, išraiškos ypatybėms, istorinei jų raidai ar atvejo unikalumui, nors visiems šiems dalykams atsiranda vietos. O atidžia teksto analize Brazaitis net pretenduoja į šios kritikos krypties pradininkus platesniu, nei lietuviškoji terpė, mastu⁴. Į visumą susiejamas pasaulėvaizdis, psichofiziniai talento aspektai, kūrinų temos bei idėjos, kompozicijos ypatybės ir daugelis kitų dalykų.

Kodėl patogu ir pavaizdu – turint galvoje šį sintetinantį Brazaičio literatūros studijų įvairiopą perspektyvumą – pažvelgti būtent į Baranausko interpretaciją? Svarbu prisiminti, kad humanitariniame diskurse poeto ir vyskupo vaizdinys nuo pat jo mirties buvo gana dviprasmiškas. Nekvestionuotas „Anykščių šilelio“ klasiškumas, tačiau skeptiškai žvelgta į „Pasikalbėjimą Giesminyko su Lietuva“, pripažįstami lituanisto lingvisto nuopelnai, tačiau greta svaidyti kaltinimai polonofilija. Kontroversijas didžia dalimi lėmė šliaužiantis laicizmas ir tautinės ideologijos ribos, o kurstė gyvieji klasikai –

³J.Girnius, Juozas Brazaitis – mokslininkas, *LKMA Suvažiavimo darbai*, t. 10, Roma, 1984, p. 34.

⁴Žr. B.Ciplijauskaitė, Juozas Brazaitis kaip literatūros kritikas, *Aidai*, 1977, Nr. 10, p. 453.

tautinio sąjūdžio veikėjai – kiekvienas savaip išsikeičęs dėl andainyškųjų asmeninių ar idėjinių susidūrimų su vyskupu⁵.

Tokiame dviprasmiškame literatūros klasiko gerbimo ir drauge jo kūrybos bei veiklos visumos nepripažinimo kontekste atėjo 1935 metai, Baranausko šimtmetinės sukaktuvės. VDU surengtame minėjime pranešimą skaitė Juozas Ambrazevičius ir kone aukštyn kojom apvertė vyraujančią rašytojo asmenybės ir vaidmens interpretaciją. Iššūkis buvo sviestas jau pačiu pranešimo, vėliau įėjusio į knygą „Lietuvių rašytojai“ (1938 m.), pavadinimu – „Atspara prieš naujybes: Baranausko prieštaravimo galia“⁶. Prieštaravimas, šiaušimasis, nesukalbamumas, asmeninis ir idėjinis Baranausko užsispyrimas – tai, kas visų biografų, net palankiojo bičiulio Adomo Jakšto, laikyta didžiausia poeto yda – Brazaičio psichokultūrinėje vizijoje išskyla kaip pranašumas, galia ar bent nepamainoma vidinė spyruoklė, paskatinusi kūrybą ir variusi visuomeninio reiškinio mechanizmą. Anuomet suformuotai Baranausko interpretavimo koncepcijai Brazaitis liko ištikimas ir po trisdešimt penkerių metų, kai rengė monografinį straipsnį pirmajam angliškos „Encyclopedia Lituanica“ tomui⁷.

Kas gi sudaro tos koncepcijos pagrindą? Brazaitis ypač akcentuoja spontanišką Baranausko poetinio talento, kaip ir kitų jo turėtų talentų prigimtį. Literatūrologas pabrėžia, kad tikros poezijos proveržiai buvę išprovokuoti išorinių akstinių ir reiškinio pirmiausia dviem – skundo bei sielvarto ir galingo protesto, prieštaravimo tonacijomis. Tyrinėtojai ypač aktualiai pastaroji – jis keliomis progomis (dusyk minėtame pranešime, enciklopedijoje ir kitur) cituoja ir iškelia kaip vieną būdingiausių Baranausko tekstinių dominančių „Kelionės Petaburkan“ 5-osios giesmės frazę: „Kad tu, gude, nesulauktum!“⁸ Brazaitis komentuoja ją tokiu istorinio ir psichologinio konteksto apibūdinimu: „Prisimindami Baranausko prieštaravimą rusų administracijos užmačioms, suprasime, kaip iš jo lūpų galėjo išplaukti tie lietuviško pykčio, pasipriešinimo ir užsispyrimo žodžiai“⁹. Pasipriešinimas, kad Lietuva nebūtų įtraukta į rusų kultūros įtaką, Brazaičio teigimu, Baranaus-

⁵ Plg. P. Subačius, Gabijos šventasis: Antano Baranausko satisfakcija, *Darbai ir dienos*, 2003, Nr. 35, p. 19–21.

⁶ Pirmoji publikacija: J. Ambrazevičius, Baranauskas – prieštaravimo žmogus ir poetas, *Naujoji romuva*, 1935, Nr. 9; čia cituojama iš: J. Brazaitis, *Atspara prieš naujybes: Baranausko prieštaravimo galia*, *Raštai*, t. 1, Chicago: Į laisvę fondas, 1980, p. 447–455.

⁷ Žr. perspaudą: J. Brazaitis, *Raštai*., t. 1, p. 463–469.

⁸ Poezija cituojama pagal: A. Baranauskas, *Rinktinė*, sud. R. Šepetytė, Vilnius: Baltos lankos, 2001.

⁹ J. Brazaitis, *Atspara prieš naujybes*., p. 450.

kui yra toks svarbus, jog prieš jį nublanksta Apšvietos, pažangos ir kiti, sakytume, modernizaciniai imperatyvai.

Iš panašių pozicijų literatūrologas aptaria ir daugiausia kontroversijų nuo pat pirmos publikacijos kėlusį poetinį dialogą „Pasikalbėjimas Giesminyko su Lietuva“. Viena, labai svarbu, kad Brazaitis pirmasis taip aiškiai identifikuoja kūrinį kaip istoriosofinį veikalą, o ne kaip kokią nors vienadienę ideologinę polemiką. Kita, apie romantinės ir pozityvistinės pozicijos triuškinimą tyrinėtojas sako: „[š]iais prieštaravimais Baranausko poezija yra galingesnė, nekaip pozityviais raginimais“¹⁰. Poeto polinkiui prieštarauti literatūrologas akivaizdžiai simpatizuoja, kai kalba apie Seinų vyskupo ryžtą ne per plauką nenusileisti, nenusilenkti carui ir carinei administracijai.

Šių dienų distancija leidžia išvelgti dvasinę Baranausko ir Brazaičio giminybę. Turime galvoje pastarojo laikyseną sovietų ir nacių okupacijos metais. Iš atsiminimų ir dokumentinės faktografijos masyvo neilgam 1935-ųjų metų pranešimui literatūrologas parinko dvi provokuojančias caro pareigūnų citatas: Užsienio reikalų ministerijos valdininkas teigė, kad „Seinų vyskupas Baranauskas prašneko taip, kaip niekad su mumis nešnekės [net] popiežius“, o vidaus reikalų ministras į atžarų Baranausko raštą reagojo taip: „Sumašedšij“¹¹. Baranausko asmenybės škico autoriui akivaizdžiai imponavo „neprotinga“ vyskupo drąsa. Argi ši nediplomatiška drąsa, kuri galima tik tada, kai esi morališkai švarus, persmelktas tikėjimo ir nesvyruodamas pasirenki tiesos kelią, – nėra panaši į jaunųjų katalikų idealistų, suformavusių LAF'ą, laikyseną? Nesunku išvelgti greičiau susižavėjimą nei abejonę pasirinkto analizuoti kultūros herojaus elgseną šiuose Brazaičio žodžiuose: „Baranausko prieštaravimas šių dienų žmogų stebina savo iracionaliu (!) keistumu, net ekstravagancija ir spontaniška jėga“¹².

Brazaitiška Baranausko interpretacija kur kas subtilesnė ir daugiasluoksniškesnė, nei gali pasirodyti iš pagrindinės – prieštaravimo – tezės. Literatūrologas suvokė ir niuansavo asmeninį bei visuomeninį poeto vyskupo dramatiškumą. Tyrinėtojas – ką tik užgimusios nepriklausomos tautinės valstybės ugdytinis, todėl jo akimis, žinoma, „Baranauskas tautinėje ideologijoje atsilikęs, labai atsilikęs“¹³. Tačiau Brazaičio versija ir šiuo atveju net dviem atžvilgiais skiriasi nuo vyravusios. Jis mato pozityvų baranauskiškos

¹⁰ Ten pat, p. 452.

¹¹ Ten pat, p. 449.

¹² Ten pat, p. 448.

¹³ Ten pat, p. 452.

atsparos prieš naujybes rezultata – tik tokia atspara „davė jam pagrindą pakelti anam dideliam protestui prieš rusų užmačias“¹⁴.

Norėdami suvokti kitą „tradicinės“ ir brazaitiškos Baranausko interpretacijos skirtumą, tiksliau, jo prielaidas, turime peršokti prie 1939 m. Šv. Kazimiero draugijos išleistam rinkiniui „Krikščionybė Lietuvoje. Praeitis. Dabartis. Ateitis“ parašytos paradigminės Brazaičio studijos „Ideologinių grupių santykiai „Aušros“ ir „Varpo“ gadyneje“¹⁵. Joje autorius nedviprasmiškai teigia, kad „Pastangos prievarta religiją keisti ar bet kokis pasikėsinimas prieš religiją apskritai sukelia atkakliausius konfliktus“ ir „pažiūras į religiją“¹⁶ laiko svarbiausia naujosios lietuvių šviesuomenės skirstymosi į grupes ir konfliktavimo priežastimi. Tokia istorinių veiksmų samprata podraug su tvirtu įsitikinimu, jog tie, „kas griovė katalikybę anuo metu, griovė pagrindus, kuriais rėmėsi pati tautybė, pats lietuvių tautos savarankiškumas“¹⁷, – leido Brazaičiui kur kas „atladžiau“ ir atidžiau pažvelgti į Baranausko laikyseną po „Aušros“ pasirodymo ir ypač po Jono Šliūpo išpuolių, geriau suprasti jo „prieštarautojo dalį“ – taip pavadinta paskutinė anksčiau cituoto straipsnio apie poetą atkarpa. Joje teigiama, kad „Kontinualumas tarp vienos [Baranausko] ir antros [Maironio] epochos nenutrūko“¹⁸. Drįstume teigti, kad šios, Brazaičio iškeltos, interpretacinės perspektyvos ilgainiui vėl buvo „užmirštos“ ir net šiandien sunkiai skinasi kelią į humanitarinį diskursą. Pavyzdžiui, naujausioje moksleiviams skirtoje knygelėje apie Baranauską rašoma: „Susikirto poetas su savo laiku! Sustingo atgyvenusiose idėjose“¹⁹. Nepavyko aptikti Brazaičio įdirbio, idėjų pėdsakų nė Egidijaus Aleksandravičiaus biografinėje apybraižoje, persvarstančioje tautinę poeto vyskupo laikyseną, pretenduojančioje atskleisti „daugiakultūrinių mūsų [lenkų ir lietuvių] herojų <...> pasirinkimų sudėtingumą“²⁰.

Akcentavome istoriografinį, o ne estetinį Brazaičio literatūrinių studijų aspektą, tačiau Baranausko „prieštaravimo“ koncepcijoje glūdi ir estetiškas pradas. Brazaitis kitaip nei daugelis iki jo gebėjo pasigėrėti ne vien „Anykščių šilelio“ vaizdumu, bet ir rūsčiu aukštaičio poeto asmenybės gaivališku-

¹⁴ Ten pat.

¹⁵ Žr. perspaudą: J. Brazaitis, Ideologinių grupių santykiai „Aušros“ ir „Varpo“ gadyneje, *Raštai*, t. 3, p. 45–70.

¹⁶ Ten pat, p. 45, 46.

¹⁷ Ten pat, p. 69–70.

¹⁸ J. Brazaitis, *Atspara prieš naujybes...*, p. 454.

¹⁹ L. Abraitytė, *Antanas Baranauskas: gyvenimas ir kūryba*, Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 64.

²⁰ E. Aleksandravičius, *Giesmininko kelias*, Vilnius: Versus Aureus, 2003, p. 10–11.

mu. Sūduvio literatūrologo estetinė nuojauta pasirodė negalinti šen ten įveikti tik kalbinės aukštaičio raiškos, o ne charakterio tipo regioninių ypatybių. Tais pačiais sukaktuviniais Baranausko 100-mečio metais „Tiesos keliui“ rašytame straipsnyje „Vysk. A. Baranausko religinės giesmės“²¹ Brazaitis nepritardamas kraipė galvą dėl, jo nuomone, pernelyg stiprių, nesubtilių posakių: „Dievas žmogų sutvėrė – Dūšią kūnan įnėrė“, arba iš žinomos kalėdinės giesmės: „Akys mato, šurpas krato, šiaušias ant galvos plaukai“²². Panašūs aukštaitiški „šurkštumai“, nukreipti prieš carinę valdžią, tyrinėtojiui, priešingai, atrodė visai derami.

Pastarajame Brazaičio rašinyje išdėstytos pastabos apie religinės poezijos prigimtį ir jos kūrėjui būtinas asmens savybes – dar vienas literatūrologinių įžvalgų rinkinys, kurio, deja, nepajėgė akceptuoti vėlesni lietuvių literatūros tyrinėtojai²³. Pasidairėme tik Baranausko tyrimų plotmėje, o aptikome ne vieną Brazaičio giliai įmintą pėdsaką, jokiū būdu nepraradusį akademinio ir kultūrinio aktualumo. Tai padeda įsivaizduoti, kiek neišdildomų pėdsakų literatūros dirvonuose jis yra palikęs apskritai.

LITERARY SCHOLAR JUOZAS BRAZAITIS:
HIS „FORGOTTEN“ INTERPRETATION OF
ANTANAS BARANAUSKAS

Paulius Subačius

Summary

The article aims to reveal the depth of the literary interests of Juozas Brazaitis, his innovative and extraordinary manner of thinking. The point of reference is the interpretation of Baranauskas, provided by Brazaitis (in his articles „Resistance to Novelties: the Power of Baranauskas’s Contradiction“, „The Relations Between the Ideological Groups in the Days of Aušra and Varpas“, „The Religious Hymns of Bishop A.Baranauskas“). The article argues that the viewpoint of Brazaitis about the poet bishop conceptually differs from the works of other scholars and so far has not attracted adequate attention in Lithuanian literary history. In Brazaitis’s psy-

²¹ Žr. perspaudą: J.Brazaitis, *Raštai...* t. 1, p. 457–461.

²² Plg. ten pat, p. 460.

²³ 2003 m. pabaigoje Klaipėdos universitete vykusioje konferencijoje „Biblija ir literatūra“ buvo atkreiptas dėmesys, kad religinės poezijos konceptą lietuvių literatūros kritikai tebevartoja be deramo teorinio apibrėžtumo.

cho-cultural vision, the contradiction, toughness, the personal and ideological stubbornness of Baranauskas (which all his biographers consider to be a vice of the poet) emerges as an advantage or at least as an irreplaceable inner mainspring. Brazaitis especially underscored the spontaneous nature of Baranauskas's poetical talent, as well as of his other talents. According to Brazaitis, Baranauskas was so worried that Lithuania would be overwhelmed by Russian cultural influence, that this concern obscured the imperatives of modernization such as Enlightenment, progress, and others. Compared to other scholars, Brazaitis has offered much more subtle nuances of the personal and social dramatism of the poet bishop. The works of this literary scholar are innovative in the aesthetic plane, – Brazaitis was able not only to admire the imagery of „Anykščių šilelis“ (The Little Pine Forest of Anykščiai), but also to enjoy the austere vitality of Baranauskas's poetry.